

ТУРИЗАМ И ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ВЛАСИНСКО ЈЕЗЕРО¹

TOURISM AND PLANNING: A CASE STUDY OF VLASINA LAKE

Марко Д. Петровић*, Јасмина Ђорђевић*, Ана Јовичић*,
Јелица Ј. Марковић*, Игор Лешчешен*

Примљено: 28.09.2012. | Прихваћено: 19.11.2012.

Резиме: У раду је анализиран простор Власинског језера са аспекта документације просторних планова и утицаја туризма на простор у тим плановима. Полазећи од чињенице да се простор Власине налази у југоисточном делу Србије који спада у привредно најнеразвијеније у земљи, као и да поседује врло скромну туристичку инфраструктуру и супраструктуру, циљ овог рада јесте да се кроз досадашње планирање да увид у актуелно стање и предложи решења за афирмацију посматраног простора. Задатак је да се, поштујући донешене законе и друге акте из сфере заштите и одрживог развоја туризма, усагласе предлози и планови са досадашњим резултатима на терену, како би се убудуће успоставио хармоничан однос развоја туризма и заштите животне средине.
Кључне речи: туризам, заштита, одрживи развој, просторно планирање, Власинско језеро, Србија

Abstract: In this paper, we analyzed the surface of Vlasina Lake in terms of documentation, development plans and the impact of tourism on the area in the plans. Based on the fact that the area of Vlasina Lake is located in the southeastern part of Serbia, which is one of the economically most underdeveloped in the country, and has very modest tourism infra- and superstructure, the aim of this paper is that the current plan to gain insight into the current situation and propose solutions to affirmation of the observed area. The task is to, with respect of laws and other legal acts in the sphere of protection and sustainable tourism development, comply proposals and plans, in order to establish a harmonious relationship of tourism development and environmental protection in the future.

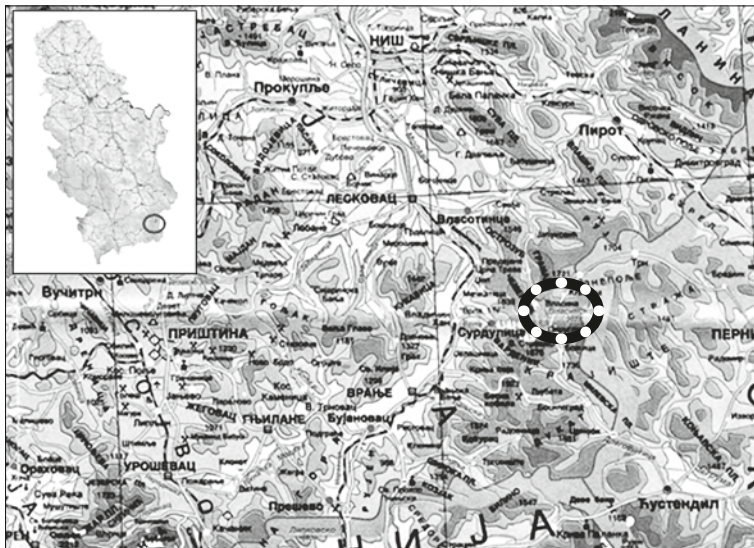
¹ Овај рад је део Републичког пројекта ОИ 176020, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Влада Републике Србије.

* Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад; Контакт: marko.d.petrovic@uns.ac.rs

УВОД

Природним језерима сиромашна хидрографска мрежа Србије, током времена, обogaћена је са више мањих и већих вештачких акумулација, чија је основна намена производња електричне енергије, али и водоснабдевање насеља, индустрије, наводњавање обрадивих површина као и коришћење у туристичке и спорско-рекреативне сврхе. Просторним плановима, новонастале водене површине, лоциране су на тачно предвиђеним локалитетима, где условљавају извесне промене географског простора (климатске, геолошке, хидрографске, естетске и сл.), посебно у непосредном окружењу.

Власинско језеро је настало изградњом бране 1949. године на месту где је река Власина истицала из тресаве која се називала *Власинско блатио*. Власинска тресава је у то време била највећа те врсте у Србији. По низу особености, хидрографском режиму, водном билансу и живом свету била је јединствена у Европи (о чему је писао у својим радовима и Јован Цвијић 1896). То је једна од ретких акумулација код нас, на чијем примеру се могу пратити неке карактеристичне промене код акумулације у настајању и њени директни утицаји на природно окружење локалне и регионалне територије. Посматрани хидрографски објекат налази на преко 1.210 m надморске висине, па чини врло атрактиван објекат за вишенамен-

Карта 1. Положај Власинског језера унутар Југоисточне Србије

Map 1. The position of Vlasina Lake on the map of South-eastern Serbia

(Извор: Magic Map 2009)

ска истраживања у пољима многих наука. Природни и културно-историјски потенцијали читавог власинског краја, допуњују изузетне карактеристике језерске акваторије и повољне климатске одлике подручја Власинског језера.

Власинско језеро се налази у југоисточном делу Републике Србије (карта 1), на подручју општине Сурдулица, недалеко од границе са Бугарском. Од међународне друмске саобраћајнице Е-75 и железничке пруге (које повезују Средњу са Југоисточном Европом), у долини Јужне Мораве, удаљено је 29 km из правца Владичин Хан – Сурдулица и 51 km из правца Лесковац – Власотинце – Црна Трава. Од граничног прелаза Стрезимировци има свега 17 km, где пут наставља преко Трна ка бугарској престоници Софији и 42 km преко Босилеграда, ка граничном прелазу Рибарци.

Посматрани лимнолошки објект се налази на 1.213,8 m надморске висине у једној елипсастој котлини, као најнижем делу Власинске висоравни, површине од преко 400 km², окружене родопским планинама Варденик (1.875 m) на југу, Чемерник (1.638 m) и Грамада (1.721 m) на западу, северозападу и северу, и гребеном Крвави камик (1.738 m) и Плоча (1.705 m) на истоку. Језеро се налази између слива четири реке, у вододелници црноморског и егејског слива.

ПРЕГЛЕД ПОСТОЈЕЋИХ ПЛАНСКИХ ДОКУМЕНАТА

Власинка језеро је у административном и просторном погледу лоцирано у општини Сурдулица (Пчињски округ), у Југоисточној Србији. Просторно планирање представља свесну и планску активност, која има за циљ избор оптималног састава објеката и опреме у датом простору на основу спроведене валоризације, а у функцији претходно утврђених обима тражње, понтенцијала понуде и социо-економских циљева друштва (Dredge, 2009; Јовичић, Ивановић, 2006; Пиха, 1982). Просторно планирање туризма је саставни део планова укупног развоја. Циљеви и задаци су комплементарни са настојањима развоја земље као целине. У том смислу, процес просторног планирања има бројне задатке као што су утврђивање броја, вредности и размештаја природних и антропогених туристичких вредности (Кицошев и Дунчић, 2007), дефинисање туристичких производа, портфолија туристичких производа и њихову повезаност у јединствену понуду, што представља основ визије развоја туризма.

Национални просторни план представља „крвни“ плански документ којим се регулише коришћење, уређење и заштита територије државе (Ђорђевић, 2010). Захваљујући својим природно-еколошким карактеристикама, предеоним квалитетима, геодиверзитету и биодиверзитету, као и развојним потенцијалима, пре свега за туризам, планинска подручја представљају драгоцене ресурсе према *Просторном плану Републике Србије (2010 - 2020)*, а међу њима се у Југоисточној Србији посебно издваја подручје Власине. Просторни план указује на основни циљ просторног развоја високопланинских подручја Републике Србије, њихову заштиту и уређење, уз одржив социо-економски развој који ће омогућити квалитетнији живот и привређивање локалног становништва, као и стварање услова за од-

мор и рекреацију урбаног становништва, у складу са капацитетима природних система и елемената. Према одредбама овог плана, истиче се заштита простора и сливних подручја подземних вода, постојећих и планираних акумулација, посебно оних регионалног значаја међу које спадају Власинско језеро са Лисином (постојеће акумулације) и Свође на реци Власини (планирана акумулација). Читаво подручје Власине је тим планом обележено као драгоцено извориште површинских вода.

Поред ове компоненте, Власина са Крајиштем је плански дефинисана као туристичка целина захваљујући својим природним вредностима и капацитетима. Ова регија обухвата Острозуб, Чемерник, Варденик, Дукат, Козјак, клисуру Јерме, Власинско језеро, насеља у окружењу све до манастира Прохор Пчињски и Поганово, као и Звоначку бању. Развој и уређење туристичке понуде ове регије планиран је до 2010. године уз отпочињање организоване акције и пре 2007. године, према решењима Просторног плана Републике Србије. Власина као туристичка регија I. категорије, представља један од шест приоритета за Србију међу туристичким подручјима, поред Дунава, Проклетија, Старе планине, Голије и Горњег Подунавља.

На основу претходних истраживања и валоризације, према овом Плану очекује се дефинисање статуса, просторни обухват и режими заштите за подручје Власине. Наглашава се и посебан значај кластера заштићеног природног подручја, у циљу јачања прекограничне сарадње (са Бугарском и Македонијом). Приступачност територије Републике Србије и њених регионалних целина представља један од кључних критеријума за мерење успешности просторног развоја и један је од најважнијих индикатора за одређивање просторних аспеката саобраћајних система, где се подручје Власине издваја као подручје које има приступачност испод просека. Међутим, према предложеним стратешким приоритетима и планским решењима развоја саобраћаја, најзначајније позитивне ефекте, у повећању доступности очекују се и на подручју области Власинског језера.

Значај *Регионалног просторног плана Јужног Поморавља (2010)* је стварање предуслова за реализацију регионалних и локалних развојних интереса. План обухвата територије 13 општина Јабланичког и Пчињског округа, које уједно спадају и међу најсиромашније у Србији. Основни задатак овог документа је да понуди стратегије развоја и просторнопланска решења југоисточног дела Србије која ће омогућити очување вредности и валоризацију погодности овог простора за дугорочни и уравнотежен економски развој. Тиме се може обезбедити плански основ за: рационалну организацију, изградњу, уређење и коришћење простора; заштиту животне средине; побољшање квалитета живљења локалног становништва унапређењем инфраструктурне и комуналне опремљености и развојем привреде, али и смернице за институционално-организациону, управно-контролну и информатичку подршку примене (Ђорђевић, Дабовић, 2004).

Мастер план са словним планом развоја туризма на Власинском језеру (2007) предвиђа туристички развој овог простора и истиче комплементарност ресурса за развој туризма. Основни задатак овог пројекта је да утврди ресурсе значајне за развој туризма, изврши анализу стања развоја туризма дестинација и укаже

на будуће правце развоја дестинације, односно да предлог стратешких и оперативних мера. Једна од главних идеја концепције Мастер плана јесте прожимање разноврсних садржаја, јер сама природа на Власини је таква да нуди различите могућности, атрактивне како за зимски, тако и за летњи туризам, погодности за пасивни одмор и рекреацију у тишини и на чистом ваздуху, али и за припреме врхунских спортиста. У том смислу је дато решење које би требало да се реализује кроз осам зона које излазе у сусрет овим захтевима. Највећи број зона се налази на западној страни подручја Власинског језера у оквиру целине Власина Рид. Западна страна је добила приоритет како због природних предуслова, тако и због чињенице да је до ње најлакши приступ из оба правца, тј из правца Сурдулице и из правца Црне Траве. Зоне су лоциране на малом простору, где су се стекле различите туристичке вредности, при чему је језеро доминантно, али су присутни и атрактивни терени за зимске спортове. Источна страна планирана је за формирање резиденцијалне и regensy зоне („зоне регенства“), које су по Плану намењене за изградњу објеката за одмор на великим парцелама (од 0,20 ha па навише), уз потребне пратеће садржаје.

Вероватно најопширнији документ о Власини јесте *Просторни план подручја посебне намене „Власина“* (у даљем тексту ППППН „Власина“), донесен 2003, од стране Републичке агенције за просторно планирање (Службени гласник РС, бр. 47/03). ППППН „Власина“ обухвата делове територија општина Црна Трава, Сурдулица и Босилеград, а према њему битан услов за развој туризма је постојање квалитетне инфраструктуре и супраструктуре, а пре свега мреже саобраћајница које повезују ову област са емитивним центрима у нашој земљи и у иностранству (Враће, Лесковац, Ниш, Београд, Куманово, Скопље, Софија, и др.). Власинско језеро, иако пограничног и периферног положаја у Србији, има одличну локацију у односу на најпрометније саобраћајнице Балканског полуострва (E75, E80). Постојање граничних прелаза у близини, могло би овај хидрографски објекат развити у транзитну туристичку станицу, која би велики број туриста из јужног дела Србије, Бугарске и Македоније заустављала у овом крају. Предеони лик Власинске висоравни и њен еко-климатски комплекс представљају суштину њених особених туристичких вредности и одлика, а сама хидроакумулација језера је најважнији, препознатљиви мотив – туристички украс и имиџ Власинског подручја. Према ППППН „Власина“, главни екотуристички потенцијали и вредни рекреативни и атрактивни мотиви овог подручја су: природни предео разноврсних екосистема и високе естетике предеоног лика, рекреативно-стимулативан климат предела и Власинско језеро, као рекреативно-туристички изузетно атрактиван мотив.

Најзад, оно што је дефинисано у овом плану јесте просторни развој који обухвата одрживи развој инфраструктуре, као и одређених, пажљиво контролисаних и уравнотежених активности, међу којима доминантно место треба да имају туризам, пољопривреда и посебни облици мале привреде, занатства и сл.

ПРИРОДНЕ ОСНОВЕ ВЛАСИНЕ

Геоморфолошке карактеристике Власинског језера са специфичним карактеристикама обалских делова дају увид у тренутно стање и могућности искоришћавања обала језера за евентуално уређење плажа и рецептивних објеката потребних за боравак туриста и развој туризма. Обала акумулације је веома разуђена са бројним заливима, затонима, ртовима, острвима и полуострвима. Највећи број залива и затона настао је потапањем ушћа мањих и већих притока некадашње Власинске тресаве. Полуострва и ртови су настали на местима непотопљених узвишења која се блаже или стрмије спуштају ка води. Источна и северна обала су знатно разуђеније од јужне и западне. На формирање обале и на повремено обрушавање растресите масе утиче и абразија изазвана радом таласа. У језеру се налазе два већа острва (Дуги Дел и Страторија) и неколико мањих, а посебну атракцију представљају „пловећа острва“, као последица подлокавања земљишне масе (Драгишић, 1997). Наиме, на подручју данашњег језера некада су се налазиле дебеле наслаге тресета, настале вековним таложењем остатака биљака и животиња. Велика количина воде која је потопила Власинску котлину и формирала језеро, подлокавала је ерозијом на дну језера поједине комплексе тресетишта дебљине 30 cm до 1 m, откидала их од обале језера и од тако откинутих тресетишта створена су пловећа острва, која представљају прави естетски куриозитет велике туристичке вредности (Станковић и Лаушевић, 1997).

Због лаке рашчлањености рељефа, на висоравни доминирају плитке удолине, заобљене косе и превоји са благо нагнутим, претежно травним странама које су врло погодне за масовне зимске спортове, нпр. санкање и скијање. Ободни планински масиви Грамаде, Чемерника и Варденика имају још боље услове за све облике скијања, јер имају, сразмерно висини, дуже и стрмије заравњене планинске стране, па тиме и већу денивелацију и већу дужину потенцијалних скијашких стаза. Међутим, капацитети скијашких терена до сада су само делимично истражени. Анализирани су и оријентационо процењени скијашки капацитети Чемерника и Плешијевца. Чемерник има доста велику укупну дужину могућих скијашких стаза, око 13 km, са процењеним капацитетом од 2.250 истовремених скијаша, али су стазе малих дужина, са денивелацијом до 200 m и нагибом до 11°. Слични су терени на Плешијевцу, са нешто већим нагибом стаза (до 13°), али са мањим процењеним капацитетом – око 1.450 истовремених скијаша (Крунић и сар., 2010).

Планински простор на коме се налази Власинско језеро, због велике надморске висине, одликује се хладним зимама и свежим летима, са израженим апсолутним амплитудама температуре ваздуха, што јасно потврђује континенталност климата. Климатске вредности су један од најзначајнијих фактора купалишног и рекреативног туризма. У зависности од карактеристичних чинилаца климе, одређује се дужина купалишне сезоне у комбинацији са температуром воде. Климатски елементи који су релевантни за развој туризма су свакако, поред температуре ваздуха, и падавине, облачност, инсолација, ветрови и релативна влажност ваздуха. Подручје има умерену количину падавина, око 850 mm у току године, с тим што је најмање падавина у току лета и ране јесени, а затим у зимским месеци-

ма – фебруару и марту. Због истуреног положаја висоравни и изражене ветровитости зиме су доста хладне и снеговите, али висина снежног покривача није велика. У јануару износи просечно 27 cm, у фебруару 24 cm, а највећа висина снежног покривача измерена је 132 cm (према подацима метеоролошке станице Власина Рид). Међутим, због релативно хладних зима падавине су углавном у виду снега, па је снежни покривач стабилан и дуго се одржава. Високе туристичке вредности Власинског језера проистичу из високих рекреативних, атрактивних, репрезентативних и ретких одлика и особина језерске акумулације и приобаља. Реч је о великој планинској акумулацији (16,5 km²) која значајно побољшава локални рекреативни планински климат и омогућава купање у најтоплијим месецима. Температуре површинске воде најчешће су изнад 18°C у трећој декади јула, у августу и првој декади септембра па је купање могуће просечно око 20 дана, што упућује на пажљиво планирање активности на води, посебно купања и других летњих активности (Васиљевић и сар., 1997; Станковић, 2005). Анализа климатских елемената релевантних за развој туризма, показује да област Власинског језера представља стимулативну компоненту у односу на човеков организам. Основни хидроклиматски показатељи указују на здраву планинску климу, такозвану фабрику крвних зрнаца, па Власинско језеро у туристичкој понуди и изградњи треба третирати као летњи и зимски планинско-рекреативни туристички објекат. Субпланинско-планински климат овог подручја јача организам и подстиче размену материја, а такође врло прија и асматицима и срчаним болесницима, као и другим људима са физиолошким тегобама.

Флора и фауна Власинског језера, поред осталих природних чинилаца понуде, пресудни су мотиви за развој туризма. Слив акумулације припада подручју које је потенцијално шумско, али је као последица вековних сеча и експлоатације шума зарад формирања пашњака, ливада и ораница, данас под шумом нешто више од 1/3 површине Власинске висоравни. Најзаступљенија шумска формација сливног подручја језера је брдска бучова шума, највише на падинама Чемерника. Од осталих формација заступљена је још и дреза (највећа станишта у нашој земљи), а од животињских врста у околини језера срећу се срне, дивље свиње, јазавци, лисице, више врста птица грабљивица, затим зечеви, веверице и две врсте куна. Овде су се, у густим шумама пријезерских планина, сачували ретки гаврани (*Corvus corax*), иначе законом заштићена орнитоверста. Рибљи фонд језера обухвата 16 врста из пет породица од којих су две врсте алохтоне (охридска пастрмка и поточна мрена), а све остале аутохтоне (греч, шаран, бабушка, липљан, амур, клен, караш, поточна пастрмка). Вршењем редовних порибљавања, последњих година, знатно је побољшан рибљи фонд (Блаженчић, 1997). Сав овај потенцијал чини одличну базу за развој ловног, риболовног и екотуризма и успешнијег очувања животне средине.

На основу изложеног, може се потврдити да туристички амбијент Власинског језера поседује високе рекреативне, атрактивне, спортско-рекреативне, естетске и друге туристичке вредности које проистичу из његових многобројних функција и одлика. Уједно му и обезбеђују атрибуте најкомплекснијег и најзначајнијег туристичког мотива подручја Власине, као и једног од најзначајнијих планинско-језерских амбијената Србије.

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Историјска и етнографска грађа указују да је на Власинској висоравни било живота и људских насеобина и у давној прошлости. Нема поузданих података када је ова висораван насељена, јер многи остаци старих насеља и материјалне културе и називи за места и земљишта (топоними), селишта, манастиришта, гробља, стара утврђења и римски кастели, указују да је то било пре доласка Словена. О најстаријим становницима висоравни сачувана су народна предања да су то најпре били Цидовци, високи и кошчати људи, а затим Латини, од којих су и до данас сачуване неке речи у говору резидената. Поуздано се зна да су, пре доласка Словена на ове просторе, поред Римљана и Византинаца (Ромеја), живели и Власи, који се од VII века спајају са досељеним словенским живљем и сасвим се асимилују у Словене. У српској средњовековној држави они су били сељачко становништво које се претежно бавило сточарством, за шта су имали изванредне услове на Власинској висоравни. И сам назив Власина апсолутно упућује на Влахе, као и низ других топонима и речи у говору људи овог краја.

Језеро представља самосвојну, јединствену природну вредност, али се не сматра самосталним туристичким објектом. Ради подизања туристичке активности, у контекст валоризације језера неопходно је укључити и антропогене вредности које би допринеле интересантнијем боравку туриста и задовољењу њихових културних потреба које су неутуђиве од дављења физичким активностима. У околини Власинског језера и Сурдулице од значаја за туризам су следеће антропогене вредности: споменици културе и спомен-обележја као и етнографске вредности.

Како наводи Станковић (1968), *споменици културе* са архитектуром из прошлости власинског краја су: манастир у Паљи (IX век), цркве у Божици, Клисуре, Кула у Клисуре, Романов град код Сурдулице, римски кастел код села Битврђе и други. Са друге стране, спомен-обележја везана за догађаје и личности из историјске прошлости су бројна у већини насеља у општини Сурдулица. Има их 37 и претежно су везана за догађаје из Другог светског рата. Најбројније су спомен-плоче, има их 15. Подигнуте су у знак сећања на погинуле борце и жртве фашизма од 1941. до 1945. године. Спомен-чесме су такође бројне и има их 14. Подигнуте су у спомен погинулима у ратовима од 1912. до 1918. године.

РАЗВОЈ ТУРИСТИЧКОГ ПРОИЗВОДА И КОНЦЕПТ УПОТРЕБЕ ПРОСТОРА

Модерна глобална туристичка индустрија функционише у оквиру великог распона светски познатих дестинација (кластера), које конкуришу у различитим пословним туристичким секторима. Коначни циљ туристичке политике је да развије конкурентске предности у сваком пословном сектору с којим конкуришу на тржишту. Данас у свету постоји више од 300 категорија туристичке тражње, која подразумева опште као и специјалне интересе за путовањима.

У случају Власине, може се чврсто заузети став о томе које ће производе развијати, на начин да се успостави чврста веза између објективизоване атракцијске структуре (планина и језеро) и интернационалних туристичких процеса (ранг аспирација којима Власина тежи). Ово се мора сагледати и из угла да Власина историјски није никад била релевантна туристичка дестинација, па се овде поставља и питање о актуализацији локалних материјалних и људских ресурса који ће бити носиоци развоја туризма и релевантни фактори у испоруци постављене развојне визије унутар Југоисточне Србије.

Стратегија развоја производа представља базу за повећање конкурентске способности туристичке дестинације Власина, јер се на интернационалном нивоу многе дестинације такмиче у сличним туристичким секторима где је ниво конкурентности кључни фактор успеха. Овде се узимају у обзир они производи (пословни сектори у туризму) који имају сопствена правила развоја, који су базирани на интернационалним трендовима, али и постојећој ресурсној основи. Такође, у овом процесу кључни су управљање, промоција и дистрибуција. Овакво формулисање производа омогућава реалније привлачење жељених инвестиција, као и једноставније и трошковно ефикасније надограђивање конкурентских способности. У складу са тим, а узевши у обзир расположиве ресурсе, њиховим развојним потенцијалом и вероватности да ће они бити структурисани и комерцијализовани као део туристичке понуде, *Horwath HTL 2007* предлаже следећи портфолио туристичких производа Власине: *одмор лејџи и зими, ѱолф, МIСЕ и сIецијални инIтереси*.

Значај сваког од предложених производа произлази из чињенице да ове производе у интернационалним размерама карактерише велик обим потражње са тенденцијом раста, као и просечна потрошња по дану боравка. Наравно, постоје одређена ограничења (финансијска, људски потенцијали и сл.), па се не може очекивати брз развој већине туристичких производа. Пре свега, важно је одредити који су средњорочни и дугорочни интереси и афинитети не само локалног становништва, већ и кључних интересних субјеката у развоју туризма на Власини. На пример, голф производ може бити задња фаза развоја, јер се обично голф развија када је дестинација већ препозната на туристичком тржишту и има већ довољно стабилну структуру туристичких производа.

Пројекат развоја туризма на ширем подручју Власинског језера се структурише у пет „искуствених зона“, које су међусобно повезане са шеталиштем, привезишта са платформама за пристајање малих електричних бродића, као и шатл бусом који функционише на принципу обиласка сваког часа. Свака од зона се диференцира према својој структури и доминацији врсте производа и активности које нуди:

1. **Зона Власина Округлици** – улазно подручје (*инфо центар и ѱородични хоIтели*),
2. **Зона Власина Округлици** – ски-ѱогучје (*wellness хоIтели и виле*),
3. **Зона Власина Риг – Lake Resort** (*Event центар, ѱурисIи. марина и уIосIи. објекти*),
4. **Зона Власина Голф** (*шIерен са ѱолф клубом и вилама на око 70 ха*) и
5. **Зона Власина СIѱојковићева ХоIтел** (*уIосIи. објекти*).

Актуелни смештајни капацитети и капацитети за пружање услуга исхране, пића и напитака, још увек нису у довољној мери изграђени и видно не задовољавају потребе све бројнијих посетилаца Власинског језера. Ако се туристи одлуче да дођу, дочекаће их понуда хотела „Власина” и „Језеро”, пансиона „Нарцис”, одмаралишта: „Застава ПЕС”, „Србија шуме”, „Зеле Вељковић”, „Невтурс”, затим одмаралишта хидроелектране „Сурдулица”, електродистрибуције „Лесковац”, термоелектране „Костолац – копови”, феријалног савеза, Завода за запошљавање „Сурдулица” и др. Много је и приватних вила и викендица, као и два уређена кампа – *Рибарски камп* и *Камп „Власина”*. Смештајни капацитети, изузев у „Нарцису”, слабо су опремљени и ниске су категорије. Одмаралишта су углавном ниског комфора и запуштена. Већином су затвореног типа, нерационално се користе и раде сезонски, па је и при постојећем стању објеката нужно пронаћи бољу организацију пословања и обезбеђивати обједињену туристичку понуду.

Промет њуристиа у 2011. години бележи 4.238 туриста, од којих је 3.838 домаћих и 400 страних, који су остварили 19.816 ноћења, од којих 18.997 од стране домаћих туриста и 819 од стране иностраних туриста. Просечан број ноћења туриста износи 4,9 у корист домаћих, док је код страних тај број 2,0. Од иностраних туриста, преовлађују туристи из Бугарске, Македоније, Грчке, Румуније и Мађарске (www.stat.gov.rs/2011).

Многи власници викендица имају уговор са Туристичком организацијом општине Сурдулица, да заједничким радом олакшавају смештај гостима. На Власинском језеру, у „Нарцису” се налази *њуристичко-информативни центар*, где радници туристичке организације дочекују госте, дају им детаљне информације о слободним местима и показују викендице у којима могу провести одмор (Петровић, 2009). Према *Масѡер илану из 2007. год.*, на Власини су већ потврђени неки облици туризма, а неке тек треба очекивати са даљим развојем. Важнији међу њима су: одмаралишни, спортско-рекреативни, сеоски, ловни, излетнички, екскурзиони, бициклистички, наутички, транзитни туризам. У зависности од могућности обезбеђивања материјалних средстава за реконструкцију и модернизацију постојећих туристичких објеката и саобраћајница, за изградњу нових објеката, комуналне и спортске инфраструктуре, постепено ће се комплетирати туристичка понуда, а са њом ће јачати садашњи и започињати нови облици туризма. Томе ће допринети и нови материјални подстицаји развоја пољопривреде и других делатности, просторног уређивања и опремања туристичких локалитета и центара, али и организационог и пословног повезивања релевантних субјеката у локалним заједницама.

ЗАШТИТА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ВЛАСИНЕ

Акције заштите природе морају представљати такво уређење простора да то у највећој могућој мери служи виталним потребама човека, не само са аспекта тренутних, већ и дугорочних ефеката. Уређење природе део је настојања ка управљању природним изворима и одговарајућем наменском коришћењу простора.

За потребе туризма, уређење простора не значи његово преиначавање до таквих размера да се првобитно стање не може препознати. Свуда и увек мора се тежити очувању изворности и наглашавању локалних, зоналних и асоналних карактеристика простора (Станковић, 2003). Заштита и унапређење, али и рационално управљање природним добрима, све више добијају приоритет у настојању да се обезбеде еколошки здравији и хуманији услови живота и рада. Стављање под заштиту одређених природних добара има за циљ спречавање сваке активности којом би се могло непосредно или посредно нарушити стање заштићених природних средина и заштићених објеката природе. Уз то, стављањем под заштиту природно вредних и јединствених локалитета, стварају се повољни услови за њихово очување, унапређење и негу кроз примену одговарајућег система управљања. У условима када је све више конфликта између тенденција усмерених ка заштити и њима супротстављених утилитарних активности којима се валоризују природна добра, неопходно је утврдити одговарајуће мере заштите које ће представљати интегралне елементе планских докумената различитог просторног обухвата и намене.

Основа планске заштите животне средине у целости, а самим тим и природних добара, регулише се одговарајућим просторним планом који детаљно анализира и сагледава простор различитог обухвата (републички, регионални и локални ниво) и дефинише у склопу тога, заштиту природе према одређеним потребама. Уколико посматрамо заштиту природе кроз процес планирања као стратешку, а пре свега експертску активност, онда је могућност превазилажења јаза између екологистичких и утилитаристичких циљева реалност (Ђурђић и Филиповић, 2005).

Изазов одрживог развоја планинских подручја Србије је посебно изражен у усаглашавању заштите и коришћења природних ресурса и животне средине. Сва значајнија планинска подручја имају изванредан статус заштићеног природног добра (или је он у припреми):

- *Национални парк*: Фрушка гора, Копаоник, планине на подручју Ђердапа (Северни Кучај, Шомрда, Вел. Гребен, Мироч), Шар-планина и Тара;
- *Парк природе*: Стара планина, Грмија, Вршачке планине, Голија и др.;
- *Специјални резервати природе/Резервати природе*: Гоч, Ртањ, Кожњар, Велики Штурац, Острозуб, и др.;
- *Предео изузетних одлика*: **Власина**, Радан-Соколовица, Мокра гора, Авала, Рајац, Космај и др.;
- *Подручја предвиђена за заштити*: Ваљевске планине, Кучајске планине, Проклетије, Сува планина и др. (Крунић и сар. 2010).

Проблем се јавља услед потенцијалног или манифестованог конфликта између заштите природног наслеђа, ресурса и животне средине и развоја туризма или других приоритетних намена и функција од јавног интереса. Превенција и релативизација овог конфликта обезбеђује се просторном диференцијацијом зона заштите од зона предвиђених за развој различитих активности и, нарочито, усклађивањем активирања туристичких потенцијала са режимима заштите при-

родног наслеђа и ресурса. Најчешће се установљава полифункционална регија на заштићеном планинском подручју, са туризмом као једном од посебних намена комплементарној заштити природног наслеђа и ресурса. Овај приступ успешно се примењује у пракси планирања и уређења националних и регионалних паркова, посебно на подручју Алпа (Ђорђевић, Живановић, Дабовић, 2004).

Према мишљењу Крунића и сар. (2010), одрживи развој планинских подручја Србије треба заснивати на начелима:

- *погодности животне средине*, која подразумева развој туризма и комплементарних активности усклађен са режимима и условима заштите планинског подручја са изузетним и/или осетљивим природним вредностима и ресурсима,
- *економске издрживости*, која подразумева рентабилност инвестиције као и активну заштиту планинског подручја од дела оствареног прихода и
- *социјалне издрживости*, која подразумева заштиту локалних интереса и побољшање услова живота и рада, активним укључивањем локалног становништва у туристичку понуду (добити за локалну заједницу) и заштиту природе (одговорност за нарушавање природних вредности и компензације локалном становништву за последице ограничења режима заштите природе).

Основа планске заштите животне средине у целости, а самим тим и природних добара, регулише се одговарајућим просторним планом који детаљно анализира и сагледава простор различитог обухвата (републички, регионални, локални ниво) и дефинише у склопу њега, заштиту природе према одређеним потребама. Аутори, попут Ђурђића и Филиповића (2005), сматрају да уређење простора, коришћење природних ресурса и добара одређено просторним, урбанистичким и другим плановима, мора да се заснива на обавези да се:

- природни ресурси и добра чувају, унапређују и у највећој мери обнављају, а ако су необновљиви да се рационално користе,
- обезбеди заштита и несметано одвијање функција заштићених природних добара са њиховом заштићеном околином,
- обезбеди очување изграђеног простора,
- обезбеде услови за одмор и рекреацију човека,
- одреде мере заштите животне средине,
- прикажу постојеће и планирано стање са мерама потребним да се планови остваре.

Године 2006, Влада Републике Србије донела је Уредбу о заштити Предела изузетних одлика „Власина“ (Службени гласник РС, бр. 30/06), чиме је категорисан као природно добро од изузетног значаја за Републику – прве категорије. Уредбом је одређено да се о природном добру стара Јавно предузеће „Дирекција за грађевинско земљиште и путеве општине Сурдулица“ из Сурдулице. ПИО „Власина“ у укупној површини од 12.740,90 ха, а по основу критеријума заштите природних вредности, зонирани су на три степена заштите, и то:

Режим I степена заштите:

1. Острво Страторија,
2. Острво Дуги дел.

Режим II степена заштите:

1. Вртоп - Јелички рид,
2. Мали Чемерник,
3. Велики Чемерник,
4. Стевановски поток
5. Блато – Делнице – Братанов дел,
6. полуострво Дуги дел,
7. Власинско језеро,
8. Клисуре Вучје реке,
9. Златна буква.

Режим III степена заштите:

сви остали локалитети унутар природног добра.

Што се тиче међународног статуса, ПИО „Власина“ је, одлуком Секретаријата *Рамсарске конвенције* од 20. новембра 2007, уврштен у званичну листу међународно значајних влажних подручја, што представља изузетно значајно међународно признање вредностима националне и природне баштине Власине и напорима за њено очување. ПИО „Власина“ представља посебно важно подручје за очување птица мочварица, с обзиром да је проглашен за европско значајно подручје птица (ИВА), од стране међународне организације *BirdLife International*, али и као могуће важно подручје за биљке (ИРА), на основу критеријума организације *Plantlife Europe*. Подручје ПИО „Власина“ је на територији Србије препознато и као *Емералд подручје (План ујрављања – Предео изузетних одлика „Власина“ 2011-2021)*.

ДИСКУСИЈА

Заштита животне средине неопходан је сегмент просторног планирања, међутим недостатак у процесу израде већег броја планских решења је неусклађеност сегмената заштите животне средине са другим сегментима плана, односно колизија између заштите животне средине и планираних активности које значајно могу угрозити њен квалитет. Планска решења често личе на скуп неколико самосталних аналитичких студија без неопходне синтезне компоненте (Ђорђевић и Дабовић, 2007; Филиповић, Обрадовић, 2005).

Како би просторно планирање обезбедило развој туризма који ће остварити дугорочну корист за све стејкхолдере и заштиту природе, неопходно је:

- утицати на свест, како локалног становништва тако и туриста, о значају одрживог развоја и посматрање овог простора као стратешки значајног за развој на свим нивоима;

- обезбедити туристичке производе који не захтевају значајнију изградњу капацитета, чиме би се смањило негативни аспект већ нарушене и деградираније природе овог простора;
- обезбедити већу усклађеност просторних планова на свим нивоима;
- заустављање дивље градње као потенцијално највећег проблема овог простора;
- обезбедити поштовање Закона о просторном планирању и просторних докумената на свим нивоима;
- обезбедити рушење бесправно саграђених објеката или преуређење таквих објеката у објекте који ће допринети даљем одрживом развоју дестинације;
- подстицати партнерства приватног и јавног сектора и помоћ у смислу развоја предузетничких идеја, са акцентом на подухвате, који ће донети корист не само предузетницима, већ и дестинацији уопште;
- обезбедити поштовање носећег капацитета Власине, односно обезбедити посећеност која ће допринети позитивном утицају туризма на становништво, околину и туристе (Магаш, 2003);
- обезбедити квалитетан и стручан менаџмент, који ће управљати процесом развоја туризма (Вучетић и Буња, 2008).

Заштита природе и развој туризма нису ствар појединца и специјализованих, друштвених и професионалних организација. Реч је о потреби ангажовања читаве друштвене заједнице, јер је заштита природе за потребе туриста (и од туриста), истовремено заштита природе за домицилно становништво и његове бројне потребе. Заштита природе, њено унапређење и валоризација, основа су побољшања квалитета живота људи. Крстић (1982), сматра да савремена заштита мора почивати на *концепцији активне заштите*, и да се она намеће као исправна јер се може примењивати комплексно и без компромиса, како би се постигли жељени резултати. Према истом аутору, акције заштите природе морају представљати такво уређење простора да он у највећој могућој мери служи виталним потребама човека и то не само са становишта садашње генерације, већ и оних који долазе, не само са аспекта тренутних, већ и дугорочних ефеката. Уређење природе део је настојања ка управљању природним изворима и одговарајућем наменском коришћењу простора. Заштита природе мора да представља особити вид планирања, које претходи развоју привреде и друштва. За реализацију овакве поставке потребна је свестрана сарадња научника и практичара, друштвено-политичких организација и производног рада. Само тако се могу стварати повољнији услови за иницијативни и рецептивни туризам, и исти схватити у бројности економских и ванекономских функција (Станковић, 2003).

Велики број аутора, истраживача и оних који учествују у планирању туризма, сугеришу укључивање локалног становништва у развој туризма, како би се минимизовали негативни ефекти туризма и максимизовале користи од туризма (Arnstein 1969; Chambers 2002; Sewell, Coppock 1977; Rohe, Gates 1985; Wates 2000; Wang, Pfister, 2008). Подручје Власине треба осмислити и наметнути тржишту као центар планинског туризма доступног туристима и лети и зими, уз развој туристичких производа који ће зауставити или спречити даљу деградацију природе.

Данас су посетиоци Власине углавном домаћи туристи, али у перспективи то могу бити и циљне групе иностраних туриста, учесника различитих пословних скупова који у слободно време између два предавања, могу уживати у здравој клими, незагађеној природи, богаству флоре и фауне. Организовање манифестација, саветовања, спортских такмичења и других облика дружења, значило би за Власину већу попуњеност капацитета и продужење туристичке сезоне.

Посебан акценат треба ставити на припреме спортских екипа којима би се пружили врхунски услови за рад. Велики број спортских екипа би за припремни период између две спортске сезоне користио погодности које Власина пружа.

Власина има све услове да постане центар лечилишног туризма Србије. Боравак на Власини помаже код лечења одређених обољења и санирања одређених стања било да се ради о превентиви или о лечењу.

Власина треба да буде централно место за боравак транзитних туриста који у летњој сезони путују ка источном Медитерану, као и оних који се током целе године крећу овим подручјем (Е75, Е80).

Поред валоризације приобаља Власинског језера, неопходно је унапредити и ободни део ширег простора Власине и тиме допринети појачању туристичке понуде целе области. Неопходно је наступити енергично и схватити да се само темељним и квалитетним радом може постићи жељени резултат, а то је да се обогати понуда, чиме ће интересовање за ово планинско подручје само порасти и то током целе године.

ЗАКЉУЧАК

Власина, по природним и туристичким вредностима, треба у будућности да представља простор према коме ће бити усмерена снажна туристичка струјања. Снага туристичке атракције овог простора неће бити само у разноврсности и високом квалитету њених природних туристичких вредности и привлачењу смештајним и другим боравишним условима, него и у знатном пространству те високоравни и могућности планске изградње туристичких насеља и објеката за смештај туриста, који ће Власину посећивати током целе године.

Ипак, није довољно да један предео располаже тако вредним природним и рекреативним потенцијалима да би се њихово повољно дејство испојило. Човек та дејства може и повећати, а још чешће изразито умањити или чак и неутралисати. Због тога се мора посветити велика пажња очувању тог природног блага, које ће добијати све већу вредност како се простори под здравом, изворном природом сужавају, а аерозагађеност урбаних средина расте и њихово становништво се повећава. Издувни аутомобилски гасови и неплански распоред насеља могли би угрозити природне вредности Власине уколико се против тога не предузму одговарајуће мере.

Растућа загађеност урбаних средина ствара све већу потребу за неокрњеном изворном природом и њеним рекреативним својствима. Због својих великих и разноликих рекреативних и терапеутских својстава, Власина добија све већи на-

ционални и регионални значај. Са унапређењем савремене цивилизације, вредности Власине расту и из тог разлога треба смишљеним, планским мерама ревитализовати и заштитити Власину од сваке врсте загађења и на најбољи начин искористити његове природне лепоте.

Само правилно управљање простором Власине, као ресурсом за потребе туризма, допринеће повећању његове економске, еколошке и естетске вредности, што ће обезбедити дугорочну корист на локалном, регионалном и националном нивоу.

Туризам подстиче урбанистички развој и локалну миграцију становника, а туристички развој убрзава урбанизацију. Туристички развој неизбежно убрзава трансформацију некадашњих руралних у урбаних подручја. Упоредо с туристичким развојем и урбанизацијом на значају добија квалитет и разноликост инфраструктуре и кадра. Услов за то је стручан менаџмент туристичке дестинације који у будућем периоду мора поставити јасну визију будућег развоја посматраног простора, пре свега кроз развој руралног, гастрономског, етно и екотуризма, уз кооперацију и усаглашавање са потребама локалног становништва, како би се овај простор унапредио и заштитио као предео изузетних лепота и вредности.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Закон о заштити природне Влада Републике Србије* (Сл.гласник РС, бр. 36/2009 и 88/2010).
- Закон о просторном плану Влада Републике Србије – период од 2010. до 2020. године* (Службени гласник РС, бр. 88/2010).
- Закон о туризму Влада Републике Србије* (Службени гласник РС бр. 45/2005).
- Мастер план с основним планом развоја туризма на Власинском језеру – Преглој завршној извештаја*, Министарство економије и регионалног развоја Србије и Norwath НТЛ, 2007.
- План управљања – Предео изузетних одлика „Власина“ 2011-2021* (2011): ЈП Дирекција за грађевинско земљиште и путеве општине Сурдулица.
- Правилник о унутрашњем реду у Пределу изузетних одлика „Власина“* (2008): ЈП Дирекције за грађевинско земљиште и путеве општине Сурдулица.
- Програм управљања рибарским подручјем: Предео изузетних одлика „Власина“ за период 2012-2021* (2012): ЈП Дирекција за грађевинско земљиште и путеве општине Сурдулица и Институт за биологију и екологију, ПМФ Крагујевац.
- Просторни план подручја посебне намене „Власина“* (2004): Републичка агенција за просторно планирање Србије.
- Просторни план Републике Србије 2010-2020* (2010): Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање Србије, Београд.
- Регионални просторни план Јужној Поморавља - Нацрт плана* (2010)
- Уредба о заштити Предела изузетних одлика „Власина“* (2006): Влада Републике Србије.

- Arnstein, R. S. (1969): A Ladder of Citizen Participation. *Journal of American Institute of Planners*, No. 35, pp. 216–24.
- Блаженчић, Ј. (1997): *Хидролошка студија Власинској језера*. Биолошки факултет, Београд.
- Chambers, R. (2002): *Participatory Workshops*. Earthscan, London.
- Dredge, D. (1999): Destination Place Planning and Design. *Annals of Tourism Research*, No. 26-4, pp. 772-791.
- Васиљевић, М., Кезела, Б., Балић, М. (1997): *Физичко-хемијске карактеристике воде акумулације Власинско језера*. Биолошки факултет, Београд.
- Вучетић, Ш., Буња, Ђ. (2008): *Особљавање локалне заједнице за туристички развој*. Економски факултет, Ријека.
- Драгишић, В. (1997): *Геолошко-хидролошке карактеристике слива Власинској језера*. Биолошки факултет, Београд.
- Ђорђевић, Д., Дабовић, Т. (2004): Ка новој улози просторног планирања. *Гласник Српској географској друштва*, Св. LXXXIV – Бр. 2, стр. 83-98.
- Ђорђевић, Д., Живановић, Т., Дабовић, Т. (2004): Одрживост из перспективе националног просторног планирања – са примером Француске. *Зборник радова Географској факултету*, Св. LII, стр. 83-104.
- Ђорђевић, Д., Дабовић, Т. (2007): Историјски корени просторног планирања. *Зборник радова Географској факултету*, Св. LV, стр. 193 – 208.
- Ђорђевић, Б. (2010): Припремљен је Просторни план Републике Србије. *Водоймљивост*, Бр. 42/1-3, стр. 3-6.
- Ђурђић, С., Филипковић, Д., (2005): Третман заштићених природних добара у систему просторних планова. *Зборник радова Географској факултету*, Св. LXXXV/1, стр. 241-248.
- Јовичић, Д., Ивановић, В. (2006): Туризам и простор. Тон ПЛУС, Београд.
- Кицошев, С., Дунчић, Д. (2007): *Географске основе просторног планирања*. ПМФ, Департаман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Крунић, Н., Милијић, С., Ђорђевић, Ј. (2010): Развој планинског туризма у Србији и земљама у окружењу. *АУ (Архитектура и урбанизам)*, бр. 29, стр. 3-20.
- Maguš, D. (2003): *Management turističke organizacije i destinacije*. Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, Adamić d.o.o., Rijeka.
- Петровић, М. (2009): Власинско језеро – могућности за развој туризма. *Савремене тенденције у туризму, хотелијерству и туристичкој индустрији* - Зборник научној скупштини, стр. 45-48.
- Пиха, Б. (1982): *Планирање туризма и свакодневне рекреације у самоуправном друштву*. ПФВ, Београд.
- Rohe, W. M., Gates, L. (1985): *Planning with Neighborhoods*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Sewell, D., Coppock, J. (1977): *Public Participation in Planning*. Chichester, UK;
- Станковић, С. М. (1968): Туризам на Власинском језеру, *Зборник радова Географској факултету Природно-математичкој факултету*, бр. 15, стр. 139-151.

- Станковић, С. М. (2003): Животна средина, туризам и просторно планирање. *Гласник Српске географској друштва*, бр. 83/2, стр. 19-30.
- Станковић, С. М., Лаушевић, Р. (1997): *Власинско језеро – хидробиолошка студија*. Биолошки факултет, Београд;
- Станковић, С. М. (2005): *Језера Србије – лимнолошка монографија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Филиповић, Д., Обрадовић, Д. (2005): Стратешка процена утицаја у просторном планирању – инструмент за утврђивање значаја планских решења за заштиту животне средине и одрживи развој. *Гласник Српској географској друштва*, бр. 85/2, стр. 119-126.
- Цвијић, Ј. (1896): Извори, тресаве и водопади у Источној Србији. *Глас Српске краљевске академије*, књ. 6, први разред 18.
- Wang, A., Pfister, R.E. (2008): Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefits in a rural community. *Journal of Travel Research*, No. 47, pp. 84-95.
- Wates, N. (2000): *The Community Planning Handbook*. Earthscan, London.

Завод за статистику Републике Србије (www.stat.gov.rs)
Magic map (www.magicmap.rs)